

УДК (477)340.1“1950/1960”

К.М. ЛІСОГОРОВА, канд. юрид. наук,
доц., Національний університет «Юридична ака-
демія України імені Ярослава Мудрого»

РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УРСР В 1950-Х – НА ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ

Ключові слова: цивільне право, десталінізація,
договірні відносини

Суспільно-політичне, соціально-економічне, культурне життя України зазнало кардинальних змін на початку 1950-х рр. після смерті Й. Сталіна. Поступово долалися наслідки режиму особистої влади, заснованого на терорі й насильстві. Крок за кроком розвінчувало образ «великого вождя», створений апаратом пропаганди. Але процес десталінізації здійснювався непослідовно й часто підпорядкувався тактичним політичним потребам і розрахункам [1, с.117].

Компартійно-радянська олігархія опинилася в нестабільному стані «колективного керівництва», тобто перманентної боротьби за верховну владу. Прагнучи суспільної підтримки, М. Хрущов висловився за лібералізацію політичного режиму. Запропонований ним курс на відмову від терористичних методів державного керівництва дістав схвалення ХХ з'їзду КПРС. Відтоді розвиток радянського суспільства пішов новим шляхом. Для України, її народу цей історичний поворот мав колосальне значення [2, с.102].

У липні 1956 р. курс на десталінізацію був задекларований у постанові ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків», яка була прийнята відповідно до рішень ХХ з'їзду КПРС. Апогеєм десталінізації хрущовської доби став ХХІІ з'їзд КПРС (1961 р.). Цю добу називають «хрущовською відлигою» [3, с.473].

«Відлига» була викликана не лише особистим бажанням Хрущова чи збігом обставин. Змін вимагало життя. Західний світ вступив в еру тотальної модернізації, пов'язаної з роз-

витком науково-технічної революції. «Змагання двох систем» вимагало нових темпів, нових імпульсів у розвитку радянського суспільства, прискорення економічного поступу, підвищення життєвого стандарту. В інтересах самозбереження тоталітарної системи було проведено реформування певних її компонентів і структур, звільнення від тягара надцентралізму, майже повної самоізоляції та духовної скутості [4, с.363–364].

Курс на децентралізацію системи управління та розширення прав союзних республік вплинув і на правотворчу діяльність в УРСР.

Слід зазначити, що в середині 1950-х років в УРСР залишалися діючими кодекси, прийняті ще у 1920-ті роки. Багато в чому вони вже застаріли і об'єктивно не відповідали вимогам часу. Враховуючи ці обставини, Президія Верховної Ради УРСР прийняла 14.05.1956 р. постанову «Про перегляд кодексів законів Української РСР», в якій, зокрема, зазначалося, що у зв'язку з тим, що кодекси законів Української РСР у діючій редакції містять в собі ряд застарілих положень, а одночасно з цим ряд діючих положень не знайшов відповідного відбитку в кодексах законів, і зважаючи на виключну важливість впорядкування і дальшого вдосконалення законодавства Української РСР, вважати за необхідне, в першу чергу, переглянути такі кодекси законів Української РСР, як кримінальний, кримінально-процесуальний, цивільний процесуальний і Кодекс законів про працю, і внести до них відповідні зміни [3, с.473].

11.02.1957 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про віднесення до відання союзних республік прийняття цивільного, кримінального та процесуального кодексів» [5].

Для проведення цієї роботи були залучені найбільш кваліфіковані фахівці-практики і видатні науковці. 18.07.1963 р. Верховна Рада Української РСР затвердила новий Цивільний кодекс УРСР, який було введено в дію з першого січня 1964 р. Загалом, висвітлення питання щодо регулювання цивільно-правових відносин в УРСР в 1950-х – на початку 1960-х років знайшло відображення у працях

С.І. Вільнянського, М.В. Гордона, В.К. Барана, В.А. Смоля, С.В. Кульчицького та ін. І тому метою даної статті є аналіз історико-правових аспектів цивільних правовідносин в УРСР у зазначений період.

Правове регулювання власності в період 1950-х на початку 1960-х років було пов'язано з наданням пріоритетного значення розвитку і зміцненню державної власності, збільшенню її об'єктів і, загалом підпорядкованістю всієї правової системи партійно-ідеологічним інтересам.

Збільшення об'єктів права державної власності досягалося за рахунок реорганізації, точніше ліквідації промислової кооперації. Цей захід необґрунтовано, ненауково мотивувався тим, що начебто кооперативне підприємство – недосконалий вид підприємства порівняно з державним, і в процесі будівництва соціалізму промислова кооперація неминуче втрачає характер кустарно-кооперативного виробництва. З 1956 р. відповідно до директиви Червеного (1955) Пленуму ЦК КПРС розпочалося зростання промислової кооперації. До 1959 р. вона була ліквідована, її артілі передавалися у державну власність [6, с.430].

Особисту власність громадян Цивільний кодекс визнавав лише у тому разі, коли вона не використовувалась для одержання нетрудових доходів. Це однаковою мірою стосувалося як особистої власності на предмети, що служили для задоволення матеріальних і культурних потреб, так і власності кустаря й одноосібного селянського двору на засоби виробництва. Було передбачено судовий порядок вилучення особистої власності (жилого будинку, дачі або майна), що використовувався для одержання нетрудових доходів [7, с.348].

Заходи партії-держави щодо обмеження індивідуальних підсобних господарств призвели до помітного зменшення поголів'я худоби, що знаходилося в особистому користуванні колгоспники. У травні 1963 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Укази «Про норми утримання худоби в особистій власності громадян, які не є членами колгоспів» та «Про грошовий податок з громадян-власників

худоби, які не займаються суспільно корисною працею, та з громадян, що утримують худобу з метою особистого збагачення». За 1954–1964 рр. поголів'я великої рогатої худоби в підсобних господарствах колгоспників в Україні скоротилося на 14,4 % в тому числі корів – на 9,0 %, поголів'я свиней – на 20,0 %, а овець і кіз – на 53,3 %. На колгоспних ринках зменшився продаж продукції тваринництва, підвищилися ціни [8, с.147].

Загалом, після прийняття нового цивільного законодавства вченими було опубліковано ряд наукових праць, присвячених аналізу нового законодавства про власність. У них розглядалися і питання щодо поняття права особистої власності громадян, її сутності. Однак поза критикою залишилися основні ознаки особистої власності: її похідний характер від соціалістичної власності, її споживче призначення та трудове походження. Вони вважалися незаперечними істинами [9, с.158].

Водночас, регулювання особистих немайнових відносин в зазначений період зазнало суттєвих змін. Зокрема, до Цивільного кодексу вперше було включено і статтю, що на додаток до кримінально-правового забезпечувала і цивільно-правовий захист честі і гідності громадянина або організації. Громадянам надавалося право вимагати по суду спростування відомостей, що ганьбили їх (коли той, хто поширював ці відомості, не доводив, що вони відповідали дійсності). Про неправдиві відомості, що ганьбили громадянина або організацію і були надруковані у пресі, мало бути вміщено спростування у пресі [7, с.345].

ЦК УРСР поповнився значною кількістю нових правових норм, які базувалися на досягненнях юридичної науки, судової практики. Кодекс вперше детально врегулював спільну часткову власність, спільну сумісну власність колгоспного двору, вказав на існування спільної сумісної власності подружжя [9, с.158].

Водночас, похідний характер особистої власності колгоспного двору від громадської, колгоспної власності та її підсобне призначення з новою силою були підкреслені в опублікованій 10.03.1956 р. постанові ЦК КПРС і

Ради Міністрів СРСР «Про Статут сільсько-господарської артілі і подальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва і управління справами артілі». ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР вказали на те, що «необхідно прагнути, щоб роль суспільного господарства в доходах колгоспників у всіх колгоспах систематично збільшувалися і всі потреби колгоспників в основному задовольнялися за рахунок суспільного господарства», «присадибна ділянка і доходи, одержувані від нього, дійсно грали підсобне значення і задовольняли, головним чином, особисті потреби колгоспника у свіжих овочах, фруктах, ягодах і щоб на присадибних ділянках зростали сади, ягідники, як прикраса побуту колгоспників» [10, с.47].

Позитивне значення мала ліквідація машинно-тракторних станцій і передача їх майна колгоспам – Верховна Рада СРСР прийняла у березні 1958 р Закон «Про подальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій» [11].

Але в цілому лишалась недоторканою колгоспна-радгоспна система, більше того, вона спрямовувалась на суто адміністративно-бюрократичні методи керівництва. Підсобні господарства колгоспників стали об'єктом адміністративного тиску, розмір її зменшувався. Як і раніше, найдрібніші питання сільськогосподарського виробництва вирішувались у центрі, ініціатива на місцях була нульовою [4, с.367].

У 1950-ті роки відбулися зміни і у регулюванні зобов'язальних, зокрема договірних, відносин.

21.08.1954 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про роль і завдання державного банку СРСР», в якій, зокрема, зобов'язали міністерства, відомства та Ради міністрів союзних республік заборонити підвідомчим їм організаціям здійснювати поставку матеріальних цінностей без укладання договору або без замовлення покупця [7, с.245].

31.05.1957 р. сесія Верховної Ради УРСР ухвалила Закон «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР». Територія

України поділялася на 11 економічних адміністративних районів – Київський, Харківський, Львівський, Вінницький, Сталінський, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Запорізький, Одеський, Станіславський та Херсонський райони. Кожен район об'єднував кілька областей. Всього на території Радянського Союзу створено 105 таких районів. У травні 1960 р. було утворено ще три економічні адміністративні райони – Кримський, Полтавський, Черкаський. У кожному з економічних адміністративних районів утворений орган планування та управління місцевою промисловістю та будівництвом – рада народного господарства (раднаргосп) [12, с.159].

За постановою Ради Міністрів УРСР № 640 від 28.06.1957 р. здійснено передачу підприємств і організацій у підпорядкування раднаргоспів, обласних рад депутатів трудящих і міністерств Української РСР. Передача проводилась з усім господарством, спорудами, будовами, дирекціями об'єктів, що будувалися, і майном, яке належало зазначеним підприємствам та організаціям. Зокрема, у відання обласних рад депутатів трудящих перейшли міжобласні та обласні льоноконоплетрести Міністерства легкої промисловості УРСР, міжобласні трести хлібопекарської і пивоварної промисловості Міністерства промисловості продовольчих товарів УРСР [8, с.152–153].

Перебудова управління промисловістю і будівництвом викликала необхідність у перебудові системи постачання і збуту. «Положення про раду народного господарства економічного адміністративного району» містило ряд положень, які визначали права раднаргоспів щодо регулювання відносин, пов'язаних з виконанням договорів [13]. Так, згідно з п.54 Положення раднаргоспам надавалося право змінювати у межах річного плану календарні строки здачі підприємствами раднаргоспу продукції, яка споживалась в системі цього раднаргоспу; пункти 31 і 87 визначали право раднаргоспів встановлювати і затверджувати технічні умови на певні види продукції, що випускалися підприємствами раднаргоспів [7, с.245]. Також, відповідно до «Положення про

раду народного господарства економічного адміністративного району» раднаргоспи повинні були здійснювати керівництво щодо укладання договорів підряду на капітальне будівництво. У липні 1957 р. була прийнята постанова ЦК КРПС і Ради Міністрів СРСР «Про розвиток житлового будівництва в СРСР», яка вплинула на регулювання відносин у цій галузі [14].

Однак, реформа 1957 р. не змінювала природи планової економіки, відповідно не усувала головні недоліки такої негнучкої економічної моделі. Тому дуже швидко з'явилися нові негативні явища. З продажу зникло багато дрібних товарів широкого вжитку, оскільки раднаргоспи не надавали належної уваги розвитку місцевої промисловості. Крім того, посилилось так зване «місництво» – коли керівництво раднаргоспів турбувалося лише про розвиток своїх регіонів, забуваючи про республіканські чи загальносоюзні економічні інтереси. Планова економіка стала більш хаотичною. Адже отримувала вказівки не з одного, а багатьох центрів. Як наслідок, у 1960 р. розпочалися заходи по відновленню централізації економіки [12, с.160–161].

В 1950-ті роки відбулися зміни сталися і в регулюванні відносин щодо договору житлового найму. Зокрема, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10.09.1953 р. «Про скасування адміністративного виселення з будинків державних підприємств, установ і організацій робітників і службовців, які припинили трудові відносини» було встановлено як загальне правило лише судовий порядок виселення [7, с.247].

Адміністративне виселення було можливе як виняток у випадках, передбачених Указом. Пізніше, перелік винятків, за яких дозволяється адміністративне виселення, був розширений указами Президії Верховної Ради СРСР від 28.02.1957 р. «Про зміну статті 2 Указу Президії Верховної Ради СРСР» від 10.09.1953 р. «Про скасування адміністративного виселення з будинків державних підприємств, установ і організацій робітників та службовців, які припинили трудові відносини» [15].

Постановою ЦК КРПС і Ради Міністрів СРСР від 01.06.1962 р. «Про індивідуальне і кооперативне житлове будівництво було визнано необхідним припинити відвід земельних ділянок під індивідуальне будівництво в столицях союзних республік і видачу кредиту індивідуальним забудовникам у цих містах і надано право Радам Міністрів союзних республік вирішувати питання про припинення видачі кредитів індивідуальним забудовникам і про відвід земельних ділянок під індивідуальне житлове будівництво також і в інших містах [16, с.258]. А в 10.07.1962 р. на підставі постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про індивідуальне і кооперативне житлове будівництво» було припинено відвід земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва в Харкові, Дніпропетровську, Львові, Донецьку, Запоріжжі, Севастополі та в містах і селищах Кримської області, розташованих у курортній зоні на узбережжі Чорного моря від Керчі до Євпаторії [17].

Хоча в 1950-х на початку 1960-х років було прийнято цілу низку важливих нормативно-правових актів в сфері регулювання цивільно-правових відносин, однак, в значній мірі був відсутнім контроль з боку партії та держави як над економікою країни, так і над її правовою системою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Десталінізація в Україні перша спроба / В. Баран // Сучасність. – 1995. – № 11. – С. 106–117.
2. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 102–114.
3. Правова система України: Історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2008. – 728 с.
4. Історія України: нове бачення : у 2 т. Т. 2 / під ред. В. А. Смоля. – К., 1996. – 493 с.

5. Закон об отнесении к ведению союзных республик законодательства об устройстве судов союзных республик, принятия гражданского, уголовного и процессуальных кодексов // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1957. – № 4. – Ст. 63.

6. Історія держави і права України : у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – К. : Ін Юре, 2000. – 580 с.

7. Історія держави і права Української РСР : в 2 т. Т. 2. 1937–1967 рр. – К. : Наук. думка, 1967. – 428 с.

8. Політична історія України: ХХ століття : у 6 т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945–2002. – К., 2003. – 696 с.

9. Правова система України: Історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – Х. : Право, 2008. – 640 с.

10. Вердников В. Г. История советского гражданского права / В. Г. Вердников. – М. : ВЮЗИ, 1956. – 63 с.

11. Закон о дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций // Ведомости Верховного

Совета СССР. – 1958. – № 7. – Ст. 146.

12. Коріненко П. С. Новітня історія України (1939–2007рр.) : Ч. 4 / П. С. Коріненко, В. Д. Терещенко, М. В. Бармак. – Тернопіль : Вид-во Астон, 2007. – 400 с.

13. Положение о совете народного хозяйства экономического административного района // СП СССР. – 1957. – № 12. – Ст. 121.

14. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР «О развитии жилищного строительства в СССР» // СП СССР. – 1957. – № 9. – Ст. 102.

15. Указ Президиума Верховного совета СССР «Об изменении статьи 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 10.09.1953 г. «Об отмене административного выселения из домов государственных предприятий, учреждений и организаций рабочих и служащих. – Х., 1966. – 320 с.

16. Вільнянський С. І. Радянське цивільне право / С. І. Вільнянський. – Х., 1966. – 320 с.

17. Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів УРСР «Про індивідуальне і кооперативне житлове будівництво» // ЗП УРСР. – 1962. – № 7. – Ст. 93.

Лисогорова К. М. Регулювання цивільно-правових відносин в УРСР в 1950-х – на початку 1960-х років / К. М. Лисогорова // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 613–617 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13lkmnpr.pdf>

Здійснено аналіз цивільно-правових відносин в УРСР в 1950-х – на початку 1960-х років. На підставі дослідження нормативно-правових актів показано специфіку розвитку цивільних правовідносин у зазначений період.

Лисогорова Е.Н. Регулирование гражданско-правовых отношений в УССР в 1950-х начале 1960-х годов

Осуществлен анализ гражданско-правовых отношений в УССР в 1950-х – начале 1960-х годов. На основании исследования нормативно-правовых актов показано специфику развития гражданских правоотношений в указанный период.

Lisogorova K.M. Regulation of Civil Relations in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1950s and Early 1960s

The analysis of civil relations in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1950's – early 1960's is made. Based on the study regulations shown specifics of civil law in the period.